

4. Kovalenko N. P. Vvedenie v teoriyu organizatsiy / Mikolay Petrovich Kovalenko. – O. : Astroprint, 1997. – 247 s.

5. Muzychenko G. V. Politichne upravlinnya suchasnim suspilstvom: zmist ta printsipi zdiysnennya / G. V. Muzichenko // Suchasna ukraYinska politika. Politiki i politologi pro neyi. – K.; Mikolayiv: Vid-vo MDGU im. P. Mogili, 2009. – Vip. 15. – S. 74-84.

Рецензент: Музиченко Г.В., д.політ.н., професор кафедри політичних наук ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

21.11.2014

УДК 339.924

Музиченко Ганна

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Досліджуються політико-філософські аспекти глобалізаційних змін місця та ролі держави в умовах зростаючого глобалізаційного тиску на націю-державу, що простежується у трансформації основних функцій держави та зміни її ролі та значення у світовій архітектурі міжнародного співробітництва. Це простежується у зміні економічної та соціальної функцій держави та становленні мережевих організаційних форм та взаємин всередині політичних систем, а також трансформації ідейно-політичного поля, де панують неоліберальні цінності. Доводиться теза про трансформацію та появу нової держави, а не її занепад.

Ключові слова: держава, держава-нація, глобалізація, функція держави, архітектура світоустрою, Вестфальська система.

Музыченко Анна

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ВЫЗОВЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА: ПОЛИТИКО- ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Анализируются политико-философские аспекты глобализационных изменений места и роли государства в условиях возрастающего глобализационного давления на национальное государство, которое просматривается в трансформации основных

функцій государства и изменении его роли и значения в мировой архитектуре международного сотрудничества. Это прослеживается в изменении экономической и социальной функций государства и становлении сетевых организационных форм и взаимоотношений внутри политических систем, а также трансформации идейно-политического поля, где доминируют неолиберальные ценности. Проводится мысль о трансформации и появлении нового государства, а не о его гибели.

Ключевые слова: государство, государство-нация, глобализация, функция государства, архитектура мироустройства, Вестфальская система.

Muzychenko Ganna

CHALLENGES OF GLOBALIZATION FOR MODERN STATE: POLITICS AND PHILOSOPHICAL ASPECTS

Analyzes the political and philosophical aspects of globalization changes the place and role of the state in terms of increasing globalization pressure on the nation-state, which can be seen in the transformation of the main state's functions and change its role and importance in the global architecture of international cooperation. This can be seen in the changing economic and social functions of the state and development of network forms of organization and relationships within the political system, as well as the transformation of the ideological and political field dominated by neo-liberal values. Carried out the idea of transformation and the emergence of a new state, not about its death.

Keywords: state, nation-state, globalization, the function of the state, the architecture of the world order, the Westphalian system.

Постановка проблеми. Сучасність характеризується поширенням глобалізаційних процесів, які у сфері політики призводять до появи нових політичних акторів, перегляду функцій, місця і ролі діючих традиційних інститутів влади, а також зміни системних зв'язків усередині політичної системи сучасних держав. Насамперед, це стосується держави як основного політичного інституту. Економічна криза, що охопила практично всі країни світу в останні п'ять-шість років, також поставила перед державою питання про її дієздатність та перспективи подальшого функціонування на політичній арені. Висловлюються різні точки

зору з приводу подальшої долі держави як політичного інституту - від самих оптимістичних, до найпесимістичних - повного зникнення держави як інституту влади. Тому виникає природна потреба в аналізі всіх наслідків глобалізаційного впливу на державу і визначенні перспектив її подальшого розвитку в світі, що глобалізується.

Аналіз останніх публікацій. Вплив глобалізації на політичну систему і її основних акторів є одним з найбільш актуальних тем політичних досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних політологів і суспільствознавців, серед яких слід назвати роботи З. Баумана, У. Бека, П. Б'юкенена, І. Валлерстайна, К. Омае, М. Фрідмана, Ф. Фукуяма, А. Хайєка та ін. Неодноразово ця тема піднімалася і в роботах автора статті.

Раніше недосліджені аспекти теми. Визнаючи значний внесок політологів і суспільствознавців у вивчення глобалізаційних аспектів, зміни ролі та функцій сучасної держави в політичних системах, слід відзначити необхідність подальшого осмислення всіх наслідків глобалізаційного впливу на державу на рівні політико-філософського знання, що дозволить концептуально підійти до розробки рекомендацій сучасним державам щодо подальшого функціонування у світі, який постійно піддається змінам.

Формулювання цілей статті. Дана стаття ставить перед собою мету вивчити на політико-філософському рівні причини і наслідки глобалізаційного впливу на процес функціонування сучасної держави як основного політичного інституту для осмислення можливих шляхів подальшого розвитку подій у світі політичного та ролі в ньому держави.

Викладення основного матеріалу. Глобалізація, і це слід нагадати, відбувалася завдяки наявності політичної волі держав. Вважається, що людство у своєму розвитку рухається у напрямі не лише до «глобальної нації», а й до «глобальної держави», світового уряду, сам же поступ глобалізації, її критерій визначається зворотнім процесом – масштабами звуження функціонального простору держави. Однак, дана позиція, на думку А. Гальчинського та автора роботи, є суперечливою, коли вся увага зосереджується на державі, а суспільство вимагає саме від неї певних дій, спрямованих на захист від наслідків глобалізації, які й спричинили кризу в суспільстві. В такій ситуації «відбувається не

самозаперечення держави, а глибока системна реконструкція функцій держави, пов'язана не просто із суто глобалізаційними процесами, а насамперед з утвердженням основних засад постіндустріального, інформаційного суспільства» [3, 277].

Те, що сила капіталізму може знищити претензії держав-націй на самостійність, не є новиною. В. Форестер стверджує, що транснаціональні приватні мережі утворюють «нову націю», яка бере гору над державами, можна, якщо йти марксистською стежкою, спертися на дослідження І. Валлерстайна, а він у своєму аналізі гегемонії економік-світів нагадує, що суверенітет держав-націй – це «ідеологічний міф», оскільки держави ніколи не були незалежними від ринків, які з ХІХ ст. зводилися проти імперій [2, 164]

Зауважимо принагідно, що з наведеною тезою інколи збігаються аргументи неолібералів: так, А. Мінк протиставляє старому міфіві про суверенітет держави-нації переплетіння правил ринкової економіки, закликає до такої держави, яка б менше «порушувала спокій» своїми заходами з регламентації в державно-національних рамках, і прорікає, що її місце ось-ось заступить нова «Свята Трійця»: сполучення сили ринку, права та громадської думки в конкурентному світі, де держава-регулятор стане таким самим «актором, як й інші актори загального інтересу» [Цит. за: 4, 161].

З іншого боку, аналітики тенденції глобалізації вже з десятків років висувають чотири низки аргументів, спрямованих у одну й ту саму точку:

а) зростання економічних потоків та інтернаціоналізація виробництва значно зміцнюють потугу мультинаціональних фірм, здатних кидати виклик державам і створювати між ними нові форми суперництва в рамках політики залучення капіталів;

б) держави-нації втрачають, таким чином, контроль над головними потоками (торговими, економічними, фінансовими, міграційними), а їхня свобода дій зіщулюється до шагреневої шкіри. Влада держав обмежується в питаннях економічної політики, але також і в сфері національної оборони, освіти та охорони здоров'я;

в) лібералізація фінансових ринків теж підсилює втрату контролю державою-нацією: ринки дедалі більше впливають на монетарну політику; фінансові кризи поширюються й загрожують

світовим обвалом; держави залишаються безсилими перед вправними спекулянтами, такими як, наприклад, Дж. Сорос, який у 1992 р. серйозно розхитав британський фунт;

г) ідеологія «цивілізації світового ринку», а в широкому плані – різноманітні теорії «кінця ідеологій» провіщають тільки встановлення в недалекому майбутньому гегемонії неолібералізму – хай навіть і через поширення універсальної моделі модернізації [4].

Всі тези про занепад держави та появу інших впливових політичних інститутів в світовому політичному процесі вимагає більш детально зупинитися на аналізі нової світової інституціональної архітектури, покликаної забезпечувати реалізацію основ глобального суспільства.

Сучасне людство перебуває в точці біфуркації, що зумовлює системну невизначеність відповідних альтернатив. Але, можна передбачити, що, по-перше, нова глобальна архітектура не розбудовуватиметься за принципами уніфікації на основі ідеї європоцентризму та неолібералізму, логіки «наздоганяльної стратегії», відповідно до якої кожен у світі мав стати таким, як всі. Досвід показав, що світ розвивався іншим шляхом, на основі принципової нестандартності за висловом О. Неклесси.

По-друге, принципово новою буде і цілеспрямованість майбутньої глобальної архітектури. Її основою має стати пошук таких інституціональних механізмів, які б, з одного боку, наближалися до глобальних визначень, а з іншого – дедалі більшою мірою підпорядковувалися б завданням збагачення і розвитку особистості, її утвердження як «центру перспективи», створенню для цього відповідного життєвого простору. Водночас має враховуватися й інша обставина. «Рухаючись у напрямі утвердження основних засад глобального суспільства, людство водночас зосереджуватиметься на реалізації «принципів виживання», ставлячи відповідні завдання (особливо на початкових етапах майбутніх трансформацій) на перше місце» [3, 278]. Глобальна інституційна інфраструктура максимальним чином урахуватиме і цей аспект сучасного розвитку, віддаючи перевагу «гнучким» і динамічним інструментам безпеки.

По-третє, маємо всі підстави стверджувати і те, що нова глобальна архітектура не розбудовуватиметься з нульового циклу. Вона обов'язково спиратиметься на принцип конструктивної

наступності, творчого запозичення найціннішого, що напрацьоване багатовіковою історією людства. Йдеться про можливість збереження діючих інституції за умови їх радикальної перебудови, наповнення новим змістом та функціонального узгодження з новими структурами, що з'являються. Це, насамперед, стосується держави, яка, відчутно змінюючи свої субординаційні зв'язки та прерогативи, ще тривалий час не просто залишатиметься, а й може посісти достатньо вагоме місце в реалізації на відповідно структурованих рівнях принципів глобального суспільства, стати основним осередком життєдіяльності людини, а отже і нової світової інституційної архітектури.

Теза І. Валлестайна про те, що вперше за п'ятьсот останніх років, втрачаючи свій суверенітет, держава почала розвиватися за низхідною траєкторією, вона перестає бути основним центром прийняття рішень [2, 262]. Сходної думки дотримується й Зб. Бжезинський, який вважає, що глобалізація стимулює суперечливі процеси, що призводять до ерозії традиційних державних суверенітетів та загрожує втратою національного контролю над основними економічними та соціальними цінностями [1, 185].

Зрозуміло, що ми маємо бути достатньо виваженими при оцінці відповідних узагальнень, урахувати реальну втрату державою під впливом глобалізації низки її класичних функцій, бачити суперечливі процеси, пов'язані із системною перебудовою сформованої ще в XVII ст. за Вестфальського мирного договору чинної архітектури міжнародних відносин, основою якої завжди була суверенність національних держав.

За Вестфальської системи юрисдикційні повноваження секулярного суверена були передані на земну владу, до нації-держави. Нині ми є свідками кризи Вестфальського устрою. Це об'єктивна реальність, яку заперечувати важко. Замість того, щоб правити за змістилище модерності або реактор прогресу, зазначає Тимоті В. Люк, нація-держава XX ст. все більше перетворюється на пута для значущих суспільних перетворень, виступаючи стримувальною структурою для змін і деактиватором прогресивних ініціатив.

Поява дедалі більшої кількості «націй-держав» в ході деколонізації Латинської Америки, Східної Європи, Африки, Близького Сходу, Радянського Союзу та Азії означає, що справжні

екземпляри націй-держав уже зникли. Якби кожна з нинішніх майже двохсот націй-держав поводитася, як класичні приклади модерних Англії та Франції, тоді світ би швидко загинув у безжальній тотальній війні. Так само, якби кожна нова нація-держава намагалася наслідувати Японію, Німеччину або Сполучені Штати, новий світовий порядок швидко б розсипався, розвалився на сотні дрібних друзок-чвар. Головні прикмети класичних реалістичних держав уже безслідно зникли, адже більшість націй-держав існують зі своїми прапорами, національними гімнами, арміями та національними авіалініями, але їхнє виживання забезпечує чужа валюта, енергетична система, дипломатія, торговельні зв'язки, флот або експорт продовольства.

Однак, існує й інша – протилежна сторона цієї проблеми. Вона пов'язана з глибокою системною реконструкцією функцій держави, яка відбувається у зв'язку із суперечливим процесом становлення постіндустріального, глобального за своєю суттю суспільства. Еволюція держави завжди визначалася і визначатиметься тепер еволюцією суспільства. Маючи вагомий адаптивний потенціал, держава переходить від одного етапу свого розвитку до наступного з тим, щоб створювати простір для повнішого втілення трансформаційного потенціалу суспільства, змінюючи при цьому і власні визначення.

У зв'язку з цим погоджуємося з А. Гальчинським, який стверджує, що у сучасному світі справді відбувається суперечливий процес самозаперечення держави, однак держава не зникає взагалі – зникає традиційна (класична) держава індустріального суспільства, звична для нас держава модерністської культури. Водночас у великих муках, ще, природно, повною мірою не визначивши свої базові засади, народжується держава нового типу – держава постіндустріалізму [3, 280].

Відповідним чином трансформується і Вестфальська архітектура міжнародних відносин. Очевидним є цілковита безрезультатність титанічних намагань хоча б приблизно окреслити можливі контури поствестфальського світу, розбудованого на принципах бездержавного розвитку. Без держави, як це підтверджує унікальний досвід ЄС, нічого не виходить і в питаннях регіональної глобалізації. Все це органічно пов'язані одна з одною проблеми. Перебуваючи в полоні модерністських традицій, суспільні науки збилися на манівці – змістилися у площину

пошуку, яка не може дати конструктивних рішень, є тупиковою, такою, що не відображає реальні трансформації. А. Етціони правий, коли акцентує увагу на тому, що стара система не спроможна справитися зі зростаючим валом транснаціональних проблем, однак водночас капітулює перед складностями наукового пошуку, коли заявляє, що врешті-решт усе йде до заперечення держави як суспільного утворення.

Спробуємо спростувати такий висновок, детально проаналізувавши чинники, за якими спростовують майбутнє держави як провідного політичного актора.

У науковій літературі привертається увага насамперед послабленню економічних функцій держави та її «витіснення» у сферу суто гуманітарних відносин.

Ці процеси справді активно розвиваються, але чи є це виявом ерозії держави, девальвації її суспільної значимості – питання відкрите. Адже в умовах сучасного постіндустріального глобального розвитку місце людини в тій чи іншій суспільній ієрархії перестає визначатися суто економічними та матеріальними прерогативами, які відсуваються на задній план суспільних відносин, натомість знання та інформація, безпосереднім носієм яких є людина, набувають статусу основної форми багатства суспільства, його базового виробничого ресурсу.

Не можна не враховувати й інші гуманітарні прерогативи, нехтувати тим, що основи нового – справедливого світо устрою формуватимуться передусім у сфері морально-світоглядних трансформацій, у процесі яких провідну роль відіграватимуть світоглядні, етичні, психологічні та моральні цінності окремих народів. Тож з огляду і на цей аспект постіндустріального розвитку можна стверджувати, що зосередження державою уваги на проблемах нематеріальної сфери – це скоріше процес її осучаснення, а не деградації, в тому числі й девальвації її владних повноважень.

Знання, інтелектуальний капітал завжди були і залишатимуться визначальним і водночас найдемократичнішим джерелом влади. Інша річ – як модифікується цей їхній статус, наскільки такі модифікації відповідають логіці новітніх суспільних трансформацій і чи розуміє держава, що її призначення – не в контролі знань, а в створенні найсприятливіших умов їх індивідуалізації та розширеного відтворення насамперед на

відповідній основі. Фактична роль держави в нових умовах визначатиметься адекватністю відповідних механізмів передусім цій її функції.

Природа і функції держави модифікуються і в іншому аспекті. Держава втрачає суто класовий характер і дедалі більше стає виразницею загальнонаціональних інтересів. У діяльності держави пріоритетного значення набувають соціальні функції: інвестиції в соціальну інфраструктуру, політика ефективної зайнятості, гармонізація відносин між працею та капіталом, підтримка недостатньо захищених верств населення, забезпечення людям рівних можливостей у виборі умов своєї праці, життя тощо.

Соціальна функція держави – це діяльність, спрямована не тільки на задоволення суспільних потреб в охороні здоров'я, освіті, підтримці малозабезпечених тощо, але й на регулювання ринку праці з метою підтримання певного рівня зайнятості, матеріального забезпечення людей, які втратили роботі місця або не змогли знайти їх [7, 614].

Виконання зазначених функцій потребує від держави дедалі більших за масштабами обсягів фінансування соціальних програм, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, і потреба в яких зростає з кожним днем. Все це ставить державу в пряму залежність від стану економіки як основного джерела поповнення державних коштів, а економіка, в свою чергу, потребує сприятливих умов та державних гарантій для свого розвитку. Значною мірою економічне зростання залежить від структури видатків бюджету, яка, в свою чергу, обумовлена суспільним способом виробництва, політичним устроєм країни, менталітетом населення та функціями держави*.

Попри наявні теоретичні колізії, необхідно враховувати і взаємозалежність розвитку держави і нації. Це також сфера неекономічних повноважень держави. Держава є фундаментом нації. Становлення націй відбувалося на основі ліквідації феодалної роздробленості, формування державою єдиного ринку, сприяння розвитку й захисту духовно-національних цінностей та національної ментальності. Поняття «нація-держава» відображає відповідний симбіоз.

Вся складність феномена глобального суспільства полягає в тому, що у своїй основі воно не лише не заперечує, а навпаки, створює якісно нові умови для реалізації національної ідентичності

кожного народу, збагачення його духовних надбань та культурних цінностей.

Не можна не враховувати й те, що більшість країн «третього світу» не пройшла шлях становлення націй. Утвердження держави тут передувало формуванню націй, що суттєвим чином деформувало державотворчий процес, зумовлювало його нестійкість та суперечливість. Україна у цьому випадку не є винятком.

Маємо констатувати, що процес, який неможливо обійти: держави-нації залишаються дієздатними у внутрішніх економічних питаннях, але дедалі більшою мірою держави, що діють самотужки, і надто бідні держави, втрачають здатність регламентувати міжнародну економічну діяльність. Ж.- П. Алегре підкреслює тут вразливу точку: ефективний опір міжнародному фінансовому безладу має передбачати, що держави домовляються щодо таких заходів, як оподаткування руху капіталів. Але такої згоди немає, і будь-яке узгоджене регулювання державами фінансових ринків (надто чутливих до того, що він називає «засліпленням на катастрофу») залишається поки що благим побажанням, яке прирікає держави на подвійну політику: дати ринкам свободу дій (знаючи при цьому, що вони не завжди поведуться згідно з принципом ефективності) і прагнути сховатися за ще дуже слабкими наднаціональними органами регулювання [Цит. за: 4, 172]

Хоча, як це показують такі різні автори, як А. Колономос, Б. Баді або М. Кастельс, міжнародний простір уже заселений численними акторами в мережах, конкуренція з державами-націями не обмежується самими лише економічними акторами. Неурядові організації, релігійні мережі, кримінальні мережі, системи нелегальної міграції, діаспори, пробуджені спільноти сприяють звуженню влади держави-нації, яка традиційно ґрунтується на ідентифікації громадян за національною територією.

На думку М. Кастельса, якщо державі дедалі більше відводять роль стратега в колі великої кількості інших чинників, то це відбувається тому, що більше немає узгодженості між економіками і націями. Тут М. Кастельс близький до найбільш песимістичних думок щодо здатності держав зберегти контроль за основоположними складовими їхньої економіки. Його думки про революцію інформації розширюють цей спектр. М. Кастельс

підкреслював, що з розвитком нових технологій уряди вже мають монополію на великі засоби масової інформації, оскільки вони стали міжнародними і в більшості випадків приватними. Конкуренція радіо- і телепрограм підштовхує державні телекомпанії бути навіть активнішими за приватні в застосуванні комерційних підходів. Що стосується злочинності, то всі уряди констатують, що держава дедалі більше втрачає монополію на насильство і що в цій царині нові технології дають змогу транснаціональним угрупованням вільно процвітати.

Висновки. Отже, глобалізація значно впливає на державу як основний політичний інститут сучасності. Такі глобалізаційні виклики чинять відповідний тиск на контекст функцій держави, послабляючи економічну функцію та підносячи соціальну функцію держави, однак мова йде не про зміну акцентів щодо первинності та значимості функцій, скільки про перегляд змісту цих функцій.

Література

1. Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский . – М. : Изд-во «Международные отношения», 2010. – 264 с.

2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI в. [Текст] / Иммануил Валлерстайн, пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 355 с.

3. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : [наук. видання] / Анатолій Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.

4. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.

Рецензент: Наумкіна С.М., д.політ.н., професор, завідувача кафедрою політичних наук ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»

2.12.2014